

CHAPTER «ARCHITECTURE»

CURRENT PROBLEMS OF PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL AREAS OF THE CITY

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНИХ РАЙОНІВ МІСТА

Iryna Rusanova¹

Iryna Chernova²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-8>

Abstract. The work is devoted to the analysis of modern approaches to the use of objects of architectural and historical heritage and the conceptual solution of issues of use and preservation of historical areas on the example of Zaporizhzhia. The work analyzes modern approaches to the preservation of the urban historical environment in the context of sustainable development of the city, the means of reconstruction of historic areas; it highlights the historical stages of formation, compositional and planning characteristics, as well as the architectural and spatial typology of development of historical areas of Zaporizhzhia. The study substantiates the theoretical and methodological basis for the preservation of historical and architectural heritage. The paper considers national and foreign experience in preserving historic areas in urban development and modern methods of preserving architectural and historical heritage. The author offers a vision of a comprehensive reconstruction of the historic city, stages and measures to implement the concept of reconstruction based on the characteristics of construction and analysis of the functional use of

¹ Candidate of Architecture, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Design,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Ukraine

² Master of Architecture,
Head of the Department of Ukrainian Studies and General Language Training,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Ukraine

buildings in the context of the environment. The author concludes that the state of preservation and use of historical and architectural monuments in Ukraine lags far behind the leading foreign countries, and to effectively solve the problem it is necessary to apply a comprehensive approach to the revitalization of historic cities.

1. Вступ

Урбаністичний топос сучасної України являє собою мультисередовище, яке потребує ґрунтового вивчення та осмислення в різних аспектах. Зокрема, значний інтерес представляють різноманітні підходи до визначення історичних етапів формування міст України, адже на теренах сучасної держави можна виділити історико-архітектурні ареали часів античності, магдебурзького права, індустріальні міста ХІХ – середини ХХ століття, які розташовані поруч із сучасною забудовою.

Попри певні зрушення, доволі актуальною залишається проблема збереження, реставрації та розвитку історичних ареалів у міській забудові. У провідних зарубіжних країнах наразі сформоване належне підґрунтя для гармонізації та ревіталізації історичних міст, натомість в Україні, на жаль, превалує споживацьке ставлення до багатой культурної спадщини, яке призводить до дисгармонійності історико-культурного ландшафту багатьох міст. Місто Запоріжжя посідає вагоме місце у загальнодержавній соціально-економічній структурі країни, певною мірою впливає на внутрішньодержавний та міжнародний розподіл праці, проте недостатньо реалізує власний рекреаційний та історико-культурний потенціал, почасти й через недбале ставлення до історико-архітектурної спадщини.

Збереження та ревіталізація міського історичного середовища в контексті сталого розвитку міста набуває нового значення з огляду на сучасні соціально-економічні потреби, екологічні виклики та наявний історико-культурний потенціал. Для збалансування сучасних потреб людини й обстоювання інтересів прийдешніх поколінь, їх права на комфортне та безпечне довкілля спонукає до пошуку шляхів збереження та оновлення історичного середовища міста як головного чинника його культурного розвитку. Це і зумовлює актуальність окресленої проблеми.

2. Науково-методичні засади збереження історичного середовища

Забудова Запоріжжя відбувалася впродовж кількох століть під впливом різних чинників: політичних та соціально-економічних реалій, діяльності інституцій та окремих особистостей, особливостей клімату, специфіки ландшафту місцевості та зміни архітектурно-будівельних концепцій. Динамічні зміни на сучасному етапі розвитку міста посилюють інтерес до структури міського простору, виявлення закономірностей у його трансформації. У Запоріжжя протягом останнього часу з'явилися нові житлові комплекси й дороги, на місці колишніх промислових зон постають офісні й торговельні центри, перебудовуються парки, змінюється інфраструктура, але й збільшується територія депресивних локацій на місці колишніх промислових майданчиків. Водночас зростає й свідомість міських мешканців, які обстоюючи своє право на простір, беруть активну участь у обговоренні новацій та все частіше виступають проти необґрунтованих, а іноді навіть шкідливих, перетворень.

Вивчення архітектурно-планувальних засоби використання архітектурних пам'яток у планувальній структурі міста дозволить, на наш погляд, розробити комплекс дієвих заходів зі збереження та актуалізації культурної спадщини, своєчасно виявити прояви та особливості містобудівної деградації історичних районів міста.

Проблема збереження середовища історичних міст не нова, на неї звертали увагу вітчизняні та зарубіжні дослідники. Наукові розробки засвідчують певний інтерес до наукового обґрунтування ключових засад використання, збереження та регенерації містобудівних комплексів з історичною забудовою (Бевз М., Прибега Л.) [3; 28–30], окремі дослідники зосереджувались на проблемі регенерації забудови ринкових площ (М. Каплінська, О. Рибчинський [14; 33] та ін. Проте питання відбудови історичних кварталів міст залишається недостатньо дослідженим.

У низці теоретичних праць М. Бевза, В. Вечерського, Г. Петришин, Л. Прибеги, О. Рибчинського, М. Ясінського та ін. [3; 6; 22; 28–30; 78; 33; 43] досліджено архітектуру та планувальну структуру історичних міст, принципи, способи і підходи відновлення їх середовища. В окремих працях ґрунтовно викладені теоретичні аспекти дослідження, регенерації та відновлення історичних міст: М. Дьомін, М. Каплінська,

Н. Лещенко, О. Пламеницька, С. Топилко та ін. [8; 14; 18; 23; 39]. Вагомий внесок зроблено вченими, які розробляли питання формування поселень та загальних принципів містобудування різних періодів: Л. Прибегою, Т. Трегубовою, В. Тимофієнком, П. Ричковим, І. Фомінім, Т. Саваренською, Б. Посацьким, В. Каліновським, Б. Колоском [13; 15; 25; 28; 35; 36; 38; 40; 41]. Результати окреслених досліджень узагальнено у роботах У. Іваночко, Ю. Ідака, С. Кравцова та ін. [10; 11; 16]. Аналізу історичних містобудівних етапів формування міста Запоріжжя та їх впливу на міську забудову, планувальній структурі міста Запоріжжя присвячені роботи Альошина В. та Силогаєвої В. [2; 37].

Наразі можна констатувати, що в нашій державі існує низка проблем інституційного, правового та організаційного характеру, що вкрай негативно позначаються на державній політиці в сфері використання, збереження та популяризації національної культурної спадщини. З-поміж яких варто назвати: розрізненість елементів системи держуправління в галузі охорони культурної спадщини; непогрунтовані обмеження окремих функцій, покладених на державні інституції з охорони культурної спадщини; недопрацьований алгоритм обліку та систематизації об'єктів, що належать до культурної спадщини, що не дозволяє створити якісний інформаційний ресурс культурної спадщини та культурних цінностей; недосконалість чинного законодавства тощо.

Суттєвою проблемою в сфері збереження архітектурно-історичного надбання держави залишається координування охорони спадщини, розвитку населених пунктів та господарської діяльності на основі законодавства у пам'яткоохоронній сфері. Також досі забудовники та інші суб'єкти господарювання доволі часто нехтують інтересами збереження архітектурно-історичної спадщини, створюючи перешкоди для пам'яткоохоронної та дослідницької діяльності.

В умовах глобалізації постало питання збереження в автентичному вигляді сучасних історичних населених місць. Через сучасну забудову, яка не лише не гармоніює з історичними кварталами, а й значною мірою спотворює їх, знижується туристичний потенціал держави й регіонів, їх культурний імідж, а отже й надходження до місцевого та державного бюджетів суттєво нижчі. Історичні міста є складовою гуманітарного простору, на якій ґрунтується патріотичне виховання, формується естетичний смак та базуються наукові дослідження.

Отже, використання та збереження архітектурно-історичного культурного надбання має належати до пріоритетних напрямів гуманітарної політики України. Саме в цій площині культурної діяльності на державні інституції покладається найбільша відповідальність. Тому, як будь-яка продуктивна діяльність, вона вимагає зосередження функцій прийняття рішень, координування та контролю в єдиному центрі та визначення чіткої управлінської ієрархії.

3. Вітчизняний та зарубіжний досвід збереження історико-архітектурної спадщини

Загальносвітовий досвід засвідчує, що пріоритетним завданням реконструкції житлових кварталів в архітектурному плані є відновлення втрачених елементів історичної містобудівної структури, зокрема реставрація історичної забудови та усунення дисгармонійних елементів. Вітчизняні реалії демонструють звужений підхід, який полягає у реконструкції чи реновації окремо взятих споруд.

Оте н часі вивчення та узагальнення накопиченого досвіду збереження, реставрації та пристосування до умов життя сучасного суспільства об'єктів архітектурної спадщини України, виявлення інноваційних підходів до розробки проектів зі збереження архітектурної, містобудівної спадщини, що може стати передумовою для діалогу представників органів державної, виконавчої влади та архітекторів для вирішення актуальних питань збереження архітектурного пласту.

Збереження та використання історико-культурного надбання в умовах розбудови міст є глобальною проблемою сучасності. У країнах пострадянського простору склалася специфічна ситуація, яка значно відрізняється від світової практики, оскільки пов'язана з правовим нігілізмом, змінами соціально-економічного та політичного устрою держави, що проявилися в деструктивному впровадженні нової забудови в історичне середовище. Сучасна зі збереженням культурної спадщини має стати частиною Національної безпеки країни. Зарубіжний досвід, де проблема використання та збереження історико-культурної спадщини набула вагомого значення та юридичного статусу, переконує нас у цьому.

Наразі у низці нормативних документів можна зустріти поняття історичного середовища, порушеного історичного середовища тощо.

Під цілісним історичним середовищем, як правило, розуміють певне міське середовище, що якомога краще сприяє виявленню основних якостей історико-культурних пам'яток, яке збереглося в своєму історичному вигляді або за своїми ознаками відповідає історичному.

Якщо певне історичне середовище має включення дисгармонійного характеру або втратило частину історичної забудови, що спричинило зміну чи часткову втрату планувальної структури території, тоді має місце частково порушене історичне середовище.

Найпоширенішими видами реконструкції, виходячи зі стану збереженості історичного середовища, є: регенерація, ревалоризація, ревіталізація, реконструкція, реставрація, реновація тощо.

Конституція України та Закони України, які регулюють питання збереження та використання історико-культурної спадщини, є основою пам'ятоохоронної діяльності. У цих документах визначено рівень відповідальності за пошкодження та порядок використання пам'яток. Певні аспекти збереження культурного ландшафту та урбаністичних особливостей історичних міст зафіксовано у 1987 році в «Міжнародній хартії про охорону історичних міст» [Цит. за 28, с. 46]. Зокрема, там зазначено, що історичне місто виникало «внаслідок більш-менш стихійного розвитку чи за продуманим планом, всі міста світу як матеріальне вираження різноманітних суспільств, що змінювалися протягом історії, є історичними. Ця хартія безпосередньо стосується історичних міст, великих і малих, історичних центрів і кварталів з їхнім природним чи створеним людиною оточенням, котрі, крім власних якостей історичного документа, уособлюють цінності, властиві традиційним міським цивілізаціям» [28, с. 47].

Водночас варто зазначити, що окрім безпосереднього збереження пам'ятки, необхідно передбачати «одночасно збереження безпосереднього традиційного оточення. Навколо об'єкта (споруди) пам'ятки потрібно створювати охоронну зону, в якій нове будівництво, усі знесення та перетворення, які могли б змінити співвідношення об'ємів та кольорів, забороняються» [33, с. 97].

Вітчизняна методика збереження культурної спадщини спирається на праці Є. Михайловського [20], С. Под'япольського [24], О. Щенкова [42]. Методику охорони пам'яток в історично сформованому середовищі та урбаністичній структурі розробляли А. Іконніков [9], Н. Гуля-

ницький [7], А. Беккер [4], М. Кудрявцев [17], Ю. Ранінський [32]. Відтак слушними є зауваження Леоніда Прибєги, що «з урахуванням історико-культурної значущості та існуючого стану об'єкта традиційного зодчества, можуть мати місце такі пам'яткоохоронні методи, як ревалоризація, регенерація та моделювання традиційного середовища. Метод ревалоризації прийнятий у випадку автентичної схоронності просторового каркасу середовища і спрямований на зміцнення матеріальної субстанції пам'ятки та виявлення композиційно-просторової організації відповідного об'єкта через його естетизацію. Застосування методу регенерації допускається у разі необхідності відновлення характерного середовища пам'ятки (комплексу) та функціональної адаптації об'єкта [29]».

4. Етапи забудови міста Запоріжжя

Місто Запоріжжя як індустріальний центр з багатою історією та унікальною культурною спадщиною має багатий культурний та економічний потенціал. Економічний потенціал міста Запоріжжя відзначається масштабністю і різноманітністю галузей виробництва і видів діяльності. Як місто з унікальним характером середовища м. Запоріжжя занесено до Списку історичних населених місць, затвердженого постановою Кабмін України № 876 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» [26]. На державному обліку наразі перебуває 174 пам'ятки історії та культури. З метою обмеження господарської діяльності у місцях зосередження пам'яток та археологічного культурного шару у місті встановлено межі трьох історичних ареалів – «Старий Олександрівськ», «Соціалістичне Запоріжжя», «Острів Хортиця».

Хоча Запоріжжя має доволі тривалу історію, а рішеннями Запорізької міськради «Про уточнення дати заснування Запоріжжя» [12] змінена офіційна дата заснування міста і цією датою вважається 952 рік (перша писемна згадка), власне історія самого міста традиційно пов'язується з закладенням Олександрівської фортеці 1770 р. У різних джерелах можна подаються різні формати виділення основних містобудівних етапів.

Наразі існує низка підходів да аналізу урбаністичного простору: на морфотипом забудови (А.Г. Большаков) [5], ембріональним розвитком (В. Силогаєва) [37], акторно-мережевий підхід тощо. Проте універ-

сального підходу з чітким набором критеріїв до вичленення містобудівних етапів у межах певного урбаністичного простору немає. Традиційно використовується хронологічний метод, який спирається на найбільш знакові зрушення в архітектурному топосі міста.

В історії формування міста Запоріжжя за архітектурно-історичним планом виділяється три основні етапи, відповідно до них вичленовуються історичні ареали.

Проте, на наш погляд, доцільно виділити принаймні 5 етапів формування урбаністичного простору м. Запоріжжя, представлені в таблиці 1.

Слушно першим етапом можна вважати період з 1770 року. Чотирицитадельна правофлангова фортеця замикала Дніпровську лінію укріплень. Першу Олександрівську фортецю почали будувати у 1770 між річками Мокрою Московкою (лівий берег) і Кушугумом (правий берег). Через наслідки повені будівництво було перенесене ближче до Дніпра в районі «мініховського ретраншементу», спорудженого графом Мініхом у 1736 р.

Новицький Я. зазначав: «15 августа 1771 в день Успения Богородицы Фридездорф был уже на реке Московке и, заняв Миниховский ретраншемент и несколько бывших здесь запорожских зимовников, утвердился лагерем...» [Цит. за 12]. Фортецю названо Олександрівською. План фортеці являв собою п'ятнадцятикутну зірку, яка разом з ровами займала площу 105 десятин, внутрішній двір фортеці мав 58 десятин (рисунок 1).

Головне управління – цитадель апостола Іоанна звернена на південний захід у бік Дніпра з двома рavelінами, з північного заходу – бастион апостола Матфея, з північного сходу – апостола Марка, бастион апостола Луки (на місці сучасної обласної бібліотеки). До середини 1775 роботи зі спорудження фортеці були закінчені. Вали обнесені глибокими ровами з гласіксами.

На території фортеці планувалося розмістити кам'яні та дерев'яні будинки для офіцерів та коменданта, вісім казарм для гарнізона, церкву, аптеку, шпиталь, школу, запасний продовольчий магазин, цейхгауз і в'язницю. В казармах фортеці розміщувалися прикордонний батальйон, інженерна, артилерійська та інвалідна команди. Вони називалися «Олександрівськими». У фортеці розташовувалися також командування всією

Історичні етапи забудови м. Запоріжжя

Історичний період	Коротка характеристика	Об'єкти
1770 р. – кінець XVIII століття	<p>Традиційно історія міста ведеться з 1770 року – закладення однієї з семи фортець Дніпровської кріпленої лінії – Олександрівську. 1771 рік – перенесення на нове місце. 1785 фортецю перетворено на посад, а в 1806 році Олександрівськ – повітове місто Катеринославської губернії. 1796 року було розроблено та схвалено проєкт трансформації Олександрівська в найбільше місто регіону. 5 червня 1806 року було видано указ, на підставі якого Олександрівськ набув статусу повітового міста Катеринославської губернії. Герб Олександрівську було пожалувано 1811 року.</p>	Олександрівська фортеця
Кінець XVIII століття – початок XX століття	<p>Навколо Олександрівська з 1787 року почали оселялися переселенці-меноніти, що скористалися запрошенням Катерини II. Так виникають менонітські колонії Кічкас, Ейнлаге, Хортицька колонія, Розенталь, Шенвізе, с. Вознесенка. З ініціативи переселенці створюється ціла низка підприємств, зокрема заводи: Я. Бадовського (1880 р.), Леппа і Вальмана (1887 р.), О. Циглера (1891 р.), І. Кацена (1894 р.). Олександрівська машинобудівна компанія (1890 р.). Знаковим став 1902 рік, коли виникає залізничне сполучення, а 1910 р. розпочинає свою роботу електростанція. Швидко формується мережа освітніх закладів. З 1914 році до міста евакуюються підприємства з Російської імперії – авторемонтні майстерні, завод акціонерного товариства «Борман, Шведе і Ко» (1915 р.), завод авіаційних моторів акціонерного товариства ДЕКА (1916 р.), дротово-цвяховий завод та ін.</p>	Колонія Розенталь, Електростанція, палац Вальмана, млин Нібура Залізничний вокзал Запоріжжя-2

Chapter «Architecture»

(Закінчення таблиці 1)

Історичний період	Коротка характеристика	Об'єкти
Початок ХХ століття – 1941	Після перейменування губернії на Запорізьку, у 1921 році Олександрівськ також отримав назву Запоріжжя. Подальший розвиток міста визначило будівництво першої із ліній дніпровських гідроелектростанцій - ДніпроГЕС (1927 р.). Будівництво тривало до 1934 р., а на повну потужність (560 тис. кВт. Це дало поштовх до спорудження нових промислових підприємств («Запоріжсталь», Запорізький коксохімічний завод, алюмінієвий комбінат, завод феросплавів та «Дніпроспецсталь». Модель міста нового типу реалізується в комплексі Соцміста (1936 р.).	ДніпроГЕС, Соцмісто, театр ім. Магара
1945–1990 рр.	У повоєнний період (1947 р.) відновив свою роботу ДніпроГЕС, а згодом одне з найбільших промислових підприємств «Запоріжсталь» (1949 р.). Швидкими темпами були відбудовані вищі та середні навчальні заклади. Надалі споруджуються громадські будівлі (Концертний зал імені М. І. Глінки) та житлові райони (Вознесенка, Космічний, Шевченківський, Хортицький, Бородинський, Осипенківський та Південний райони. Розпочали свою роботу «Запоріжкабель», ЗТЗ (Запорізький трансформаторний завод), «Перетворювач», ЗВА (Завод високовольтної апаратури), споруджується Дніпрогес-2	Концертний зал ім. М.Глінки
1991 р. – сучасність	Вигляд м. Запоріжжя після 1991 року поступово починає змінюватися, будуються сакральні споруди (Свято-Покровський кафедральний собор 1933–2007 рр., Бізнес-центри, готелі (Хортиця Палас, Eco Tower, Рейкарц, і т.п.), житлові комплекси (Бородино, Централ, Комфорт Сіті), закладаються та реконструюються парки і сквери, культурні центри (Запорозька січ, Скіфський стан тощо).	Свято-Покровський кафедральний собор 1933–2007 рр. БЦ Хортиця Палас БЦ Eco Tower ЖК Бородино

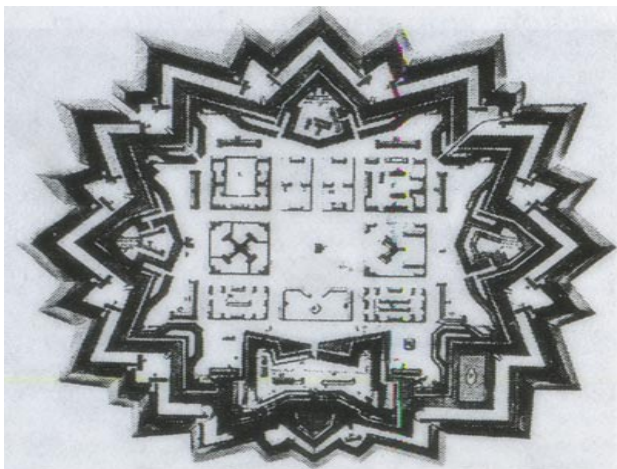

Рис. 1. План Олександрівської фортеці

Дніпровською лінією фортець, Азовський піхотний полк. З 1776 тут розмістилася Олександрівська прикордонна митна застава. Фортеця діяла до 1800, тепер на цьому місці – забудова м. Запоріжжя [12].

З 1775 до 1921 рр. – населений пункт мав назву Олександрівськ, який з 1806 року стає повітовим містом. У 1921 році Олександрівськ було перейменована на Запорожжя і з 1923 року місто стає центром утворення Запорізького округу. 1796 року було розроблено та схвалено проект трансформації Олександрівська в найбільше місто регіону. 5 червня 1806 року було видано указ, на підставі якого Олександрівськ набув статусу повітового міста Катеринославської губернії, проте майже до ХХ століття, на думку окремих дослідників, місто було провінційним та слабо розвиненим.

Рис. 2. Фасад Олександрівської фортеці

Ціла епоха в історія Олександрівська пов'язана з менонітами. В кінці XVIII – початку XX століття навколо Олександрівська почали оселялися переселенці-меноніти, що скористалися запрошенням Катерини II. Так виникають менонітські колонії Кічкас, Ейнлаге, Хортицька колонія, Розенталь, Шенвізе, с. Вознесенка.

Наразі в Запоріжжі можна побачити значний менонітський «слід» у вигляді колишніх промислових підприємств, освітніх закладів; споруди, в яких вони розміщувалися, являють собою цінні архітектурні об'єкти з потужною естетичною функцією, незважаючи на їх занедбаний стан. Саме з менонітами пов'язана активізація просвітницької та меценатської діяльності

Загалом історико-архітектурні пам'ятки менонітів в колонії Розенталь представлені кількома типами:

- сакральні об'єкти (менонітська кірха – тепер районний будинок культури);
- промислові об'єкти (приміщення колишнього заводу Леппа-Вальмана та ін.);
- адміністративні споруди (центральна гімназія, школа для дівчаток, лікарняний комплекс, будівля волосної адміністрації);
- монументальні об'єкти (пам'ятник менонітам);
- житлові будівлі.

Найвідомішими пам'ятками Хортицької колонії є: менонітська кірха, Центршулле (Центральна гімназія), Учительська семінарія, лікарняний комплекс, меморіальний пам'ятник менонітам-жертвам сталінських репресій та релігійних утисків, адміністративна будівля (волость), Палац Вальмана, Медхеншулле (школа для дівчаток).

Усі менонітські будинки у Запоріжжі побудовані за допомогою «фламандської кладки». З часів середньовіччя така кладка була найбільш популярною у всіх містах Західної Європи.

Оскільки Олександрівськ мав вигідне розташування, через нього проходили велелюдні шляхи та завозилася сільськогосподарська продукція з навколишніх селищ для подальшого транспортування залізницею. Завдяки цьому впродовж XIX століття місто стає не лише важливим транзитним пунктом залізничного сполучення, а й провідним центром з виготовлення сільськогосподарської техніки.

З ініціативи менонітів створюється ціла низка підприємств, зокрема заводи: Я. Бадовського (1880 р.), Леппа і Вальмана (1887 р.), О. Циглера (1891 р.), І. Кацена (1894 р.). Олександрівська машинобудівна компанія (1890 р.).

Знаковим став 1902 рік, коли залізничне сполучення поєднало Олександрівськ із Донецьким і Криворізькими басейнами, а 1910 р. розпочинає свою роботу електростанція. Швидко формується мережа освітніх закладів: загальноосвітні початкові школи, комерційні та реальні училища, класичні гімназії.

З 1914 році до міста евакуюються підприємства з Російської імперії – авторемонтні майстерні, завод акціонерного товариства «Борман, Шведе і Ко» (1915 р.), Завод авіаційних моторів акціонерного товариства ДЕКА (1916 р.), дротово-цвяховий завод та ін.

Станом на 1897 р. в Олександрівську проживало майже 19 тис. осіб, а перед Першою світовою війною населення міста досягло вже 63,6 тисячі осіб [12]. Швидке зростання кількості населення супроводжувалося й розбудовою самого міста, згідно з архівними матеріалами, на початку ХХ ст. тут було понад 8000 будинків, які розташовувалися на 95 вулицях, частина з яких була покрита бруківкою.

Період початку ХХ століття – 1941 рік ознаменований кількома масштабними проектами, які стали візитівкою Запоріжжя разом з о. Хортицею та Олександрівською фортецею.

Від початку Першої світової війни у 1914 році низка місцевих та евакуйованих підприємств розпочали випуск різноманітної продукції військового призначення [37].

Подальший розвиток міста як потужного індустріального осередку визначив початок будівництва першої із ліній дніпровських гідроелектростанцій – ДніпроГЕС (1927 р.). Будівництво станції тривало до 1934 р., а на повну потужність (560 тис. кВт.) вона запрацювала після запуску 9 агрегатів у 1939 р. Це дало поштовх до спорудження нових промислових підприємств («Запоріжсталь», Запорізький коксохімічний завод, алюмінієвий комбінат, завод феросплавів та «Дніпро-спецсталь»).

Модель міста нового типу реалізується в комплексі Соцміста (1936 р.). Ідея плану міста навколо ДніпроГЕСа належить професору І.Г. Александрову (1928 р.) До участі у конкурсі було допущено проекти

групи Щусєва (розбудова міста вздовж Дніпра) та групи Б.В. Сакулїна (забудова Хортиці) [1].

Надалі розбудова житлового комбінату помітна у забудові першої черги – шостого селища (соцміста), що формується на основі квартальної забудови, зберігаючи ознаки первинної структури з житловими та побутово-комунальними спорудами.

В 1930-ті роки Запоріжжя займало одне з провідних місць в економічному розвитку країни. У передвоєнний рік підприємства Запоріжжя виробляли валової продукції на суму 1,4 млрд. крб. Інтенсивний промисловий розвиток Запоріжжя дав поштовх житловому та соціально-культурному будівництву. Численні пропозиції планування і забудови міста, конкурсні проекти супроводжувалися дискусіями з найбільш принципових питань – місцерозташування нової частини міста, зонування і структури території, системи просторової організації, питання економіки та інше. Під керівництвом О. Щусєва колективом архітекторів та Харківським політехнічним інститутом під керівництвом професора М. Сикулїна, московськими архітекторами К. Князєвим, О. Беспрозваним, колективом Дніпромїста УСРР під керівництвом В. Весніна було розроблено декілька варіантів генерального плану міста.

У 1928 групою архітекторів: В. Веснін, Г. Орлов, М. Коллі було спроектовано центральний район «Шостого» селища «Великого Запоріжжя». Воно формувалося як ядро нового міста [19]. Автори проекту – архітектори Г. Орлов та В. Лавров – запропонували основні елементи головної композиції: вісь – Алея Ентузіастів ім. С. Орджонікідзе (сучасний проспект Металургів) – до Дніпрокомбінату. Житлова забудова перемежовувалася громадською забудовою. Довкола ДніпроГЕСу мали зосереджуватися: готель, палац культури, музей Дніпробуду тощо, а посеред площі планувалося встановити пам'ятник В.І. Ленїну. В якості оздоблювального матеріалу окремих житлових будинків, лікарні, машинного залу ДніпроГЕСу були використано тинькування туфом.

Внаслідок широкого обговорення планованих рішень найкращим був визнаний проект Дніпромїста, за яким місто повинно було мати єдину структуру з акцентом на лінійному центрі. Суттєва роль у планувальній структурі міста відводилася зеленій зоні у житловій забудові

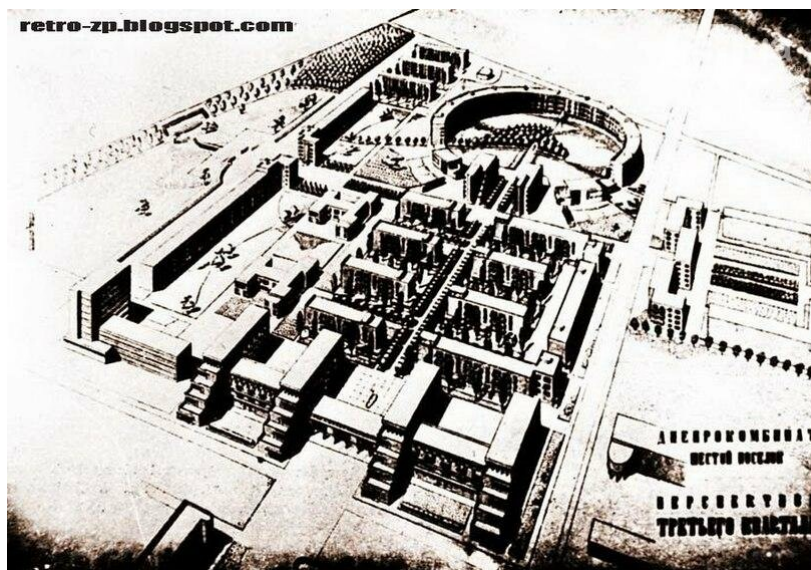

Рис. 3. Перспектива шостого селища

та громадських кварталів на території, закріпленій за промисловими підприємствами з формуванням захисної зеленої смуги від 1-6 км завширшки біля промислового майданчика.

Розробляючи проекти та втілюючи в життя будівництво Великого Запоріжжя, архітектори мали за мету створити місто нового типу, забезпечити належне обслуговування населення установами комунально-побутового та культурного призначення. Унікальність забудови Запоріжжя полягає в тому, що вперше у практиці містобудівництва був застосований принцип мікрорайонування, впроваджено блочний метод будівництва житлових будинків) тощо. На міжнародній виставці у Нью-Йорку один із варіантів проекту був нагороджений великою золотою медаллю [12, с. 231]. За задумом авторів проекту головна роль старого міста поступово нівелювалася, воно залишалося відокремленою одиницею цілісного урбаністичного простору [19].

Згодом було запущено ДніпроГЕС (1932 р.), а з 1939 р. станція запрацювала на повну потужність (9 гідроагрегатів забезпечували потужність 560 тис. кВт).

Паралельно в місті з'являлися нові підприємства – завод листових сталей («Запоріжсталь»), коксохімічний, алюмінієвий, феросплавів, завод інструментальних сталей (тепер «Дніпроспецсталь»). Запоріжжя стає одним із центрів з виробництва чорних та кольорових металів, важкої промисловості та електроенергетики країни.

Період 1945–1990 рр. позначений активною відбудовою повоєнного періоду. У повоєнний період (1947 р.) відновив свою роботу ДніпроГЕС, а згодом одне з найбільших промислових підприємств «Запоріжсталь» (1949 р.). Швидкими темпами були відбудовані вищі та середні навчальні заклади.

Надалі споруджуються громадські будівлі (Концертний зал імені М.І. Глінки) та житлові райони (Вознесенка, Космічний, Шевченківський, Хортицький, Бородинський, Осипенківський та Південний райони. Розпочали свою роботу «Запоріжкабель», ЗТЗ (Запорізький трансформаторний завод), «Перетворювач», ЗВА (Завод високовольтної апаратури), споруджується Дніпрогес-2.

На початку 70-х років ХХ ст. почалася активна забудова нових житлових районів міста: Хортицького, Бородинського, Осипенківського і Південного мікрорайонів.

Вигляд м. Запоріжжя після 1991 року поступово починає змінюватися, будуються сакральні споруди (Свято-Покровський кафедральний собор 1993–2007 рр., Бізнес-центри, готелі (Хортиця Палас, Eso Tower, Рейкарц та ін.), житлові комплекси, що суттєво відрізняються від колишніх радянських проєктів (Бородино, Централ, Комфорт Сіті), закладаються та реконструюються парки і сквери, культурні центри (Запорозька січ, Скіфський стан тощо).

5. Історичні ареали м. Запоріжжя

На території Запоріжжя виділяють три історичні ареали, що обумовлені історичними етапами розвитку міста: Національний заповідник «о. Хортиця», «Старий Олександрівськ», Соціалістичне Запоріжжя: 4-те та 6-те селище, ДніпроГЕС, післявоєнна забудова міста 1945–1955 рр.).

У межах історичних ареалів пріоритетним напрямком містобудування є збереження традиційного характеру середовища, охорона та раціональне використання розташованих у цих межах пам'яток та об'єктів культурної спадщини.

Історико-культурна заповідна територія «Старий Олександрівськ» має доволі розгалужену форму і містить понад 100 пам'яток архітектури та містобудування. Площа території цього історичного ареалу згідно з історико-архітектурним опорним планом складає 213 га. Значна частина кварталів збереглися з часів заснування Олександрівська. Площі, кам'яниці, багатопверхові будівлі, навчальні заклади, які поступово змінили загальний вигляд колись провінційного міста. Під час Другої світової війни низка старих будівель вцілила (прибутковий будинок Якова Лещинського (арх. О. Ланшин), будівля Земської лікарні та ін.). Найвищою спорудою Олександрівська до 1920-х рр. був Свято-Покровський собор (1886–1890 рр.), зруйнований 1943 року (висота дзвіниці – 44,5 метри). Вулицею Поштова рухались екіпажі на Крим, тут було сконцентровано готелі: «Центральний», «Гранд-готель», «Метрополь», «Петроградський», «Північний», з яких зберігся лише будинок Шенделя – готель «Росія».

Межі історичного ареалу «Соціалістичне Запоріжжя» охоплюють територію правобережної та лівобережної частини Запоріжжя, поєднані греблею ДніпроГЕС. Загальна площа всього ареалу складає 539 га.

За архітектурними особливостями Запоріжжя умовно поділялося на стару частину (збігалася з територією Олександрівська) та нову, яку називали Соцмістом, Новою частиною або Великим Запоріжжям. Будівництво нового міста відбувалося за 8 кілометрів від старої частини, поруч з Дніпрогесом. Для складення проєктів планування та забудови міста у к. 20-х років ХХ ст. було створене «Бюро для проєктування м. Велике Запоріжжя». Містобудування тих років було втіленням ідеї комплексної забудови кварталів, яка передбачала поділ кварталів на окремі житлові комплекси, що мали гармоніювати з природним середовищем і виконувати соціально-побутові функції.

Шосте селище в Запоріжжі демонструє позитиви та негативи в містобудуванні 1920–1950-х років. Основним завданням «Соцміста» було усупільнення побуту: обслуговування громадян, навчання молоді, вивільнення жінки від домашніх побутових обов'язків, обслуговування культурних потреб.

За проєктом Весніна Шосте селище м. Запоріжжя («Соцмісто») являло собою квартали – об'єднані комбінати із житлових будинків, громадських будівель (клуби, фабрики-кухні, їдальні, дитячі садки

та школи). Метою будівництва стало створення для всього населення однаково сприятливих умов. Шосте селище стало одним з дуже небагатьох реальних втілень ранніх соціально-містобудівних концепцій у дусі «чистого конструктивізму». У життя втілювалась ідея міста-конвєсра.

Наразі історичні ареали поруч з сучасними спорудами в забудові міста Запоріжжя створюють самобутній архітектурний комплекс, почасти зберігають своє функціональне призначення, проте потребують збереження та використання з урахуванням кращих світових та вітчизняних практик.

З-поміж сучасних тенденцій збереження та використання історико-архітектурної спадщини варто окреслити найбільш популярні, зокрема: уникання гомогенності та урізноманітнення функціонального призначення об'єктів.

Наявність офісних будівель у середмісті є свого роду показником успішності бізнес-середовища та високого рівня компанії. Приміщення для керівників та офісних співробітників здатні приносити прибуток завдяки оренді та за умови грамотного підходу можуть швидко окупитися. Такий сегмент нерухомості завжди користується попитом.

Оскільки попит на послуги автостоянок постійно зростає через збільшення кількості автомобілів загалом, тому це може стати вигідною інвестицією. Це, передусім, дозволить зареєструвати нового суб'єкта підприємницької діяльності, створить нові робочі місця та отримати нові надходження до бюджету міста.

План реконструкції певного історичного кварталу може складатися з таких етапів:

- реконструкцію самої історичної будівлі;
- облаштування навколишньої території (автостоянки, парки та сквери, знесення аварійних споруд, будівництво нових будинків, знесення некапітальних споруд, внутрішніх двориків);
- зміна функціонального призначення певних споруд тощо.

5. Висновки

Архівні матеріали та літературні джерела пам'яток архітектурно-історичної спадщини різних історичних періодів дозволили виділити п'ять історико-архітектурних етапів формування м. Запоріжжя впродовж кінця XVIII – початку XXI століття.

За архітектурно-просторовою типологією в забудові історичних кварталів м. Запоріжжя переважає периметральна, змішана забудова та з групами житлової забудови.

Внаслідок непродуманої політики збереження культурної спадщини в масштабах держави та міста можна констатувати певну містобудівну деградації історичних районів м. Запоріжжя.

Натомість зарубіжний та вітчизняний досвід дозволяє розробити та успішно втілити різні варіанти реконструкції кварталів з історичною забудовою зі збереженням автентичного вигляду та функціонального призначення пам'яток, доповнити його відповідно до запитів населення.

Оптимальним варіантом вирішення проблеми збереження та використання історико-архітектурної спадщини є комплексна реконструкція території, яка передбачає перепланування дворового простору, оснащення автостоянок для відвідувачів громадських закладів, знесення некапітальних будівель та будівництво нових будівель. Важливо, щоб всі радіуси доступності підприємств і установ обслуговування були достатніми для комфортного проживання у історичному кварталі. Комплексний підхід дозволить суттєво покращити умови життя на певній території.

Ефективність комплексного підходу до реконструкції полягає у тому, що він забезпечує можливість розглядати всі складники об'єкта перетворення в найважливіших взаємозв'язках. Містобудівна значимість реконструктивних заходів має на меті отримання високого архітектурно-художнього та функціонального результату завдяки здійсненню цілісного містобудівного задуму.

Соціальна ефективність виражатиметься в істотному поліпшенні умов проживання внаслідок одночасного доведення всіх елементів житлового середовища до стандартного рівня якості, виникненні нових суб'єктів підприємницької діяльності та збільшенні надходжень до міського бюджету від оренди приміщень, плати за паркування тощо. Економічна ефективність впливає з економії трудових і матеріально-технічних ресурсів унаслідок їх концентрації на одному містобудівному об'єкті.

Список літератури:

1. Алфьоров М.А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр.: монографія / М.А. Алфьоров. – Донецьк: Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – 552 с.
2. Альошин В.Е. Развитие уявлення про соціалістичне поселення в містобудуванні України в 1920-х – початку 1930-х років: дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alyoshin.ru/Files/diss.html>
3. Бевз М. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора архітектури. – Харків, 2004. – 34 с.
4. Беккер А.Ю. О сохранении градостроительных систем прошлого // Теория и практика реставрационных работ. – Москва: Стройиздат, 1972. – С. 21–24.
5. Большаков А.Г. Градостроительная организация ландшафта как фактор устойчивого развития территории: диссертации доктора архитектуры. – Иркутск, 2003 – 556 с.
6. Вечерський В. Архітектура і містобудування України доби Гетьманщини. (Особливості становлення і розвитку. 1648–1781 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – Київ, 2001. – 20 с.
7. Гуляницький Н. Историко-архитектурное наследие в структуре современного города // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – Москва: Стройиздат, 1974. – С. 8–14.
8. Дёмин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. – Київ: Будівельник, 1991. – 184 с.
9. Иконников А.В. Старое и новое в системе города. Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – Москва: Стройиздат, 1978. – 208 с.
10. Іваночко У. Розвиток архітектурно-планувальної структури міст Галичини в умовах урбанізаційного процесу 1772–1918 рр.: дисерт. ... канд. арх. – Львів, 2004. – 394 с.
11. Ідак Ю. Підходи до визначення понять «морфологія» та «морфологія міста» в контексті теорії містобудування // Містобудування та територіальне планування. – 2019. – Вип. 69. – С. 153–159. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2019_69_18
12. Історія Запоріжжя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B6%D0%B6%D1%8F
13. Каліновський В.В. Шляхом непорозумінь та компромісів: учені-археологи і таврійське духівництво в справі охорони пам'яток Криму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Каліновський В.В. // Чорноморський літопис. – 2010. – 2. – С. 73–77. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/chomlit_2010_2_73
14. Каплінська М.В. Архітектурно-містобудівні принципи регенерації ринкових площ історичних міст Західного регіону України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – Львів, 2015. – 157 с.

15. Колосок Б.В. Пам'ятки містобудування та їх охорона // Праці Центру пам'яткознавства. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 49–72.

16. Кравцов С.Р. Принципы регулярного градостроительства Галичины XIV – XVII веков.); дисерт. ... канд. арх. – Москва, 1993. – 91 с.

17. Кудрявцев М.П. Развитие планировочной структуры городов с учетом историко-архитектурного наследия // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – Москва: Стройиздат, 1978. – С. 89–106.

18. Лещенко Н.А. Реконструктивні трансформації забудови історичного центру малого міста (на прикладі площі пам'яті в місті бар Вінницької області) / Н.А. Лещенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. – № 893. – С. 59–66.

19. Матеріали до багатомного «Зводу пам'яток історії та культури України»: Запорізька область. – Кн. 1: Запоріжжя / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – Київ, 2016. – 350 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?libid=11022>

20. Михайловський Е.В. Реставрация памятников архитектуры. Развития теоретических концепций. – Москва: Стройиздат, 1971. – 190 с.

21. Міжнародна хартія з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія) / II Конгрес архітекторів і технічних спеціалістів в царині нерухомих історичних пам'яток. – Венеція, 1964 р.

22. Петришин Г.П. Історичні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2006. – 212 с.

23. Пламеницька О. Автентичність і достовірність: концепт і проблема архітектурної реставрації // Архітектурний вісник КНУБА. – Київ: КНУБА, 2014. – Вип. 1. – С. 83–92.

24. Подъяпольский С.С., Бессонов Г.Б., Беляев Л.А., Постникова Т.М. Реставрация памятников архитектуры. – Москва: Стройиздат, 1988. – 264 с.

25. Посацький Б.С. Просторово територіальний розвиток міст Західної України (1945–1990 рр.) // Вісник Державного Університету «Львівська політехніка». – Львів: ДУ «Львівська політехніка», 1999. – № 379. – С. 107–114.

26. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text>

27. Постанова Кабінету Міністрів України № 318 від 13 березня 2002 року «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF>

28. Прибега Л. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: Методологічний аспект. – Київ: Мистецтво, 2009. – 304 с.

29. Прибега Л.В. Афіньська хартія // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 1 : А – Г. – 672 с.

30. Прибега Л.В. Міжнародна охорона історико-культурної спадщини // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 1. – Київ, 1992. – С. 46-47.

31. Раевський І. Методичні основи регенерації та реконструкції класицистичних площ (на прикладі міст Центральної та Південної України): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – Київ, 2011. – 20 с.

32. Ранинский Ю.В. Памятники архитектуры и градостроительства. – Москва: Высшая школа, 1988. – 64 с.

33. Рибчинський О. Формування і ревіталізація середмість історичних міст України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури. – Львів, 2017. – 438 с.

34. Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів у контексті збереження культурної спадщини/ Регіональна конференція «Культурна спадщина: автентичність і історична реконструкція». – Рига, 2000.

35. Ричков П. А. Градостроительное искусство Западной Украины XV–XIX вв.: дис. д-ра архитектуры. – Москва: НИИТИАГ, 1993. – 819 с.

36. Саваренская Т.Ф. Западноевропейское градостроительство XVII–XIX веков. Эстетические и теоретические предпосылки. – Москва: Стройиздат, 1987. – 190 с.

37. Сілогаєва В.В. Аналіз історичних містобудівних етапів формування міста Запоріжжя. Алгоритм реновації промислових територій / В.В. Сілогаєва // Містобудування та територіальне планування. – 2014. – Вип. 53. – С. 477–484. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2014_53_62

38. Тимофійенко В.І. Спільні риси в містобудуванні Чернігівщини та Південної України на зламі XVIII–XIX ст. // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Чернігів, 1985. – С. 116–118.

39. Топилко С. Архітектурно-планувальна структура містечок Галичини, закладених у другій половині XVI–XVII століттях: дисерт. ... канд. арх. – Львів, 2003. – 163 с.

40. Трегубова Т.А. Планировка средневекового Львова (опыт историко-градостроительного анализа): дисерт. ... канд. арх. – Киев, 1971. – 140 с.

41. Фомин И.А. Город в системе населенных мест. – Київ: Будівельник, 1986. – 112 с.

42. Щенков А.С. Соотношение памятников архитектуры и окружающей среды // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – Москва: Стройиздат, 1974. – С. 26–29.

43. Ясінський М. Р. Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – Львів, 2018. – 26 с.

References:

1. Alfjorov M.A. (2012) *Urbanizacijni procesy v Ukraïni v 1945–1991 rr.* [Urbanization processes in Ukraine in 1945–1991]. Donecjk: Donecjkje viddilennja NTSh im. Shevchenka, TOV «Skhidnyj vydavnychyj dim», 552 p. (in Ukrainian)
2. Aljoshyn. V.E. *Rozvytok ujavlennja pro socialistychnje poselennja v mistobuduvanni Ukraïny v 1920-kh – pochatku 1930-kh rokiv: dysertacija na zdobuttja vchenogho stupenja kandydata arkhitektury* [Development of the idea of socialist settlement in urban planning of Ukraine in the 1920s – early 1930s]. Retrieved from: <http://www.alyoshin.ru/Files/diss.html> (accessed 28 December 2020)/
3. Bevz M. (2004) *Metodologichni osnovy zberezhennja ta rehgeneracij zapovidnykh arkhitekturnykh kompleksiv istorychnykh mist (na prykladi Zakhidnoji Ukraïny): avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja doktora arkhitektury* [Methodological bases of preservation and regeneration of protected architectural complexes of historical cities (on the example of Western Ukraine)]. Kharkiv, 34 p.
4. Bekker A.Yu. (1972) *O sokhranenni gradostroitel'nykh sistem proshlogo. Teoriya i praktika restavratsionnykh rabot* [On the preservation of urban planning systems of the past // Theory and practice of restoration work]. Moscow: Stroyizdat, pp. 21–24. (in Russian)
5. Bol'shakov A.G. (2003) *Gradostroitel'naya organizatsiya landshafta kak faktor ustoychivogo razvitiya territorii: Dissertatsii doktora arkhitektury* [Urban planning organization of the landscape as a factor of sustainable development of the territory]. Irkutsk, 556 p. (in Russian)
6. Vecherskyj V. (2001) *Arkhitektura i mistobuduvannja Ukraïny doby Ghetmanshhyiny. (Osoblyvosti stanovlennja i rozvytku. 1648–1781 rr.): avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata arkhitektury* [Architecture and urban planning of Ukraine during the Hetmanate. (Features of formation and development. 1648–1781)]. Kyiv, 20 p.
7. Gulyanitskiy N. (1974) *Istoriko-arkhitekturnoe nasledie v strukture sovremenno goroda* [Historical and architectural heritage in the structure of a modern city]. *Metodika i praktika sokhraneniya pamyatnikov arkhitektury* [Methods and practice of preserving architectural monuments]. Moscow: Stroyizdat, pp. 8–14. (in Russian)
8. Demin N.M. (1991) *Upravlenie razvitiem gradostroitel'nykh sistem* [Urban planning systems development management]. Kyiv: Budivel'nik, 184 p. (in Ukrainian)
9. Ikonnikov A.V. (1978) *Staroe i novoe v sisteme goroda. Pamyatniki arkhitektury v strukture gorodov SSSR* [Old and new in the city system. Architectural monuments in the structure of cities in the USSR]. Moscow: Stroyizdat, 208 p. (in Russian)
10. Ivanochnko U. (2004) *Rozvytok arkhitekturno-planuvajnoji struktury mist Ghalychyny v umovakh urbanizacijnogho procesu 1772–1918 rr.: dysert. ... kand. arkh.* [Development of the architectural and planning structure of the cities of Galicia in the conditions of the urbanization process of 1772–1918]. Lviv, 394 p.
11. Idak Ju. (2019) *Pidkhody do vyznachennja ponjatj «morfologhija» ta «morfologhija mista» v konteksti teorii mistobuduvannja* [Approaches to the

definition of «morphology» and «morphology of the city» in the context of urban theory]. *Mistobuduvannja ta terytorijalne planuvannja* [Mistobuduvannja and territorial planning], vol. 69, pp. 153–159. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2019_69_18 (accessed 26 December 2020).

12. Istorijska Zaporizhzhja [History of Zaporozhye]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B6%D0%B6%D1%8F (accessed 12 January 2021).

13. Kalinovskij V.V. (2010) Shljakhom neporozuminj ta kompromisiv: ucheni-arkheology i tavrijske dukhivnyctvo v spravi okhorony pam'jatok Krymu (kinecj XIX – pochatok XX st.) [Through misunderstandings and compromises: archaeologists and the Taurian clergy in the protection of monuments of the Crimea (late XIX – early XX centuries.)]. *Chornomors'kij litopys* [Chornomors'kij litopys], no. 2, pp. 73–77. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/chornlit_2010_2_73 (accessed 12 January 2021).

14. Kaplinska M.V. (2015) *Arkhitekturno-mistobudivni pryncypy regheneraciji rynkovykh ploshh istorychnykh mist Zakhidnoho rehionu Ukrainy*: dysertacija na zdobuttja naukovooho stupenja kandydata arkhitektury [Architectural and city planning principles of regeneration of market areas of historical cities of the Western region of Ukraine]. Lviv, 157 p. (in Ukrainian)

15. Kolosok B.V. (2001) Pam'jatky mistobuduvannja ta jikh okhorona [Sights of urban planning and their guard]. *Praci Centru pam'jatkoznavstva* [Praci Centru Pam'jatkoznavstva]. Kyiv, vol. 3, pp. 49–72.

16. Kravtsov S.R. (1993). *Printsipy reguljarnoho gradostroitel'stva Galichiny XIV–XVII vekov*: disert. ... kand. arkh. [Principles of regular urban planning of Galicia in the XIV–XVII centuries]. Moscow, 91 p. (in Russian)

17. Kudryavtsev M.P. (1978). Razvitie planirovochnoy struktury gorodov s uchetom istoriko-arkhitekturnogo naslediya [Development of the planning structure of cities, taking into account the historical and architectural heritage]. *Pamyatniki arkhitektury v strukture gorodov SSSR* [Architectural monuments in the structure of cities in the USSR]. Moscow: Stroyizdat, pp. 89–106. (in Russian)

18. Leshhenko N.A. (2018) Rekonstruktyvni transformaciji zabudovy istorychnooho centru malogo mista (na prykladi ploshhi pam'jati v misti bar vinnycjkoji oblasti) [Reconstructive transformations of the development of the historical center of the small city (on the example of the memory area in the city of Bar Vinnytsia region)]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu "Lviv'sjka politehnika"* [Visnyk nacional'nogo universytetu «lviv'sjka politehnika»]. Serija: Arkhitektura. Lviv: Vydavnyctvo Lviv'sjkoji politehniky, vol. 893, pp. 59–66.

19. Materialy do baghatotomnooho «Zvodu pam'jatok istoriji ta kuljтуры Ukrainy»: Zaporizjka oblastj. Kn. 1: Zaporizhzhja (2006) [Materials to the multi-volume «Movement of the monuments of history and culture of Ukraine»: Zaporozhye region. – Kn. 1: Zaporozhye]. Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy; Centr doslidzhenj istoryko-kuljturnoji spadshhyny Ukrainy, 350 p. Retrieved from: <http://www.history.org.ua/?libid=11022> (accessed 22 December 2020).

20. Mikhaylovs'kiy E.V. (1971). *Restavratsiya pamyatnikov arkhitektury. Razvitiya teoreticheskikh kontseptsiy* [Restoration of architectural monuments. Development of theoretical concepts]. Moscow: Stroizdat, 190 p. (in Russian)

21. Mizhnarodna khartija z okhorony i restavratsiji nerukhomykh pam'jatok i vyznachnykh miscj (Veneciansjka khartija). II Konghres arkhitektoriv i tekhnichnykh specialistiv v caryni nerukhomykh istorychnykh pam'jatok (1964) [International Charter for Protection and Restoration of Fable Sights (Venetian Charter). II Congress of Architects and Technical Specialists in the field of immovable historical monuments]. Venecija.

22. Petryshyn Gh.P. (2006) *Istorychni arkhitekturno-mistobudivni kompleksi: naukovy metody doslidzhennja* [Historical architectural and urban development complexes: Scientific methods of research]. Lviv: NU «Ljvivsjka politekhnika», 212 p. (in Ukrainian)

23. Plamenycjka O. (2014) Avtentychnistj i dostovirmistj: koncept i problema arkhitekturnoji restavratsiji [Authenticity and authenticity: Concept and problem of architectural restoration]. *Arkhitekturnyj visnyk KNUBA* [Arkhitekturnyj Visnyk Knuba]. Kyiv: KNUBA, vol. 1, pp. 83–92.

24. Pod»yapol'skiy S.S., Bessonov G.B., Belyaev L.A., Postnikova T.M. (1988) *Restavratsiya pamyatnikov arkhitektury* [Restoration of architectural monuments]. Moscow: Stroyizdat, 264 p. (in Russian)

25. Posacjkyj B.S. (1999) Prostorovo terytorijnyj rozvytok mist Zakhidnoji Ukrajiny (1945–1990 rr.) [Spatial and territorial development of the cities of Western Ukraine (1945–1990)]. *Visnyk Derzhavnogho Universytetu «Ljvivsjka politekhnika»* [Visnyk Derzhavnogho University «Lviv Polytechnic»]. Lviv: DU «Ljvivsjka politekhnika», vol. 379, pp. 107–114.

26. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lypnja 2001 r. № 878 «Pro zatverdzhennja Spysku istorychnykh naselenykh miscj Ukrainy»* [Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lypnja 2001 r. № 878 «Pro zatverdzhennja Spysku istorychnykh naselenykh miscj Ukrainy»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text> (accessed 22 December 2020).

27. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy no. 318 vid 13 bereznja 2002 roku «Pro zatverdzhennja Porjadku vyznachennja mezh ta rezhymiv vykorystannja istorychnykh arealiv naselenykh miscj, obmezhenja ghospodarsjkoji dijajnosti na terytoriji istorychnykh arealiv naselenykh miscj»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine no. 318 of March 13, 2002 «On approval of the procedure for determining the limits between the use of historical areas of populated areas, delimitation of economic activity in the territory of historical areas of settlements»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF> (accessed 22 December 2020).

28. Prybjegha L. (2009) *Okhorona ta restavracija ob'ektiv arkhitekturno-mistobudivnoji spadshhyny Ukrainy: Metodologichnyj aspekt* [Okhorona and restaurant ob'ektiv arkhitekturno-mistobudivnoji spadshhyny Ukrainy: Metodologichnyj aspekt]. Kyiv: Mystectvo, 304 p. (in Ukrainian)

29. Prybjegha L.V. (1998). Afinsjka khartija [Athenian Charter]. *Jurydychna encyklopedija* [Jurydychna encyklopedija]. Kyiv: Ukrajinsjka encyklopedija im. M.P. Bazhana. T. 1 : A – Gh. 672 p. (in Ukrainian)

30. Prybjegha L.V. (1992) Mizhnarodna okhorona istoryko-kulturnoji spadshhyny [Mizhnarodna okhorona istoryko-kulturnoji spadshhyny]. *Praci Centru pam'jatkoznavstva* [He works at the Center for Monument Studies], vol. 1. Kyiv, pp. 46–47.

31. Raevskiy I. (2011) *Metodychni osnovy regheneraciji ta rekonstrukcii klasycystychnykh ploshh (na prykladi mist Centralnoji ta Pivdennoji Ukrainy)*: avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata arkhitektury [Methodical bases of regeneration and reconstruction of classical surfaces (for example, Central and Southern Ukraine)]. Kyiv, 20 p.

32. Raninskiy Yu.V. (1988) *Pamyatniki arkhitektury i gradostroitel'stva* [Monuments of architecture and urban planning]. Moscow: Vysshaya shkola, 64 p. (in Russian)

33. Rybchynskiy O. (2017) *Formuvannja i revitalizacija seredmistj istorychnykh mist Ukrainy*: dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja doktora arkhitektury [Formation and revitalization of historical cities of Ukraine]. Lviv, 438 p. (in Ukrainian)

34. Ryzjka khartija z avtentychnosti ta rekonstrukcii istorychnykh ob'ektiv u konteksti zberezhennja kulturnoji spadshhyny. Reghionaljna konferencija «Kulturna spadshhyna: avtentychnistj i istorychna rekonstrukcija» (2000) [Riga Charter on Authenticity and Reconstruction of Historic Sites in the Context of Cultural Heritage Preservation. Regional Conference «Cultural Heritage: Authenticity and Historical Reconstruction»]. Rygha.

35. Richkov P.A. (1993) *Gradostroitel'noe iskusstvo Zapadnoy Ukrainy XV–XIX vv.* Dis. d-ra arkhitektury [Urban planning art of Western Ukraine XV–XIX centuries]. Moscow: NIITIAG, 819 p. (in Russian)

Savarenskaya T.F. (1987) *Zapadnoevropeyskoe gradostroitel'stvo XVII–XIX vekov. Esteticheskie i teoreticheskie predposylki* [West European urban planning of the XVII–XIX centuries. Aesthetic and theoretical background]. Moscow: Stroyizdat, 190 p. (in Russian)

36. Siloghajeva V.V. (2014) Analiz istorychnykh mistobudivnykh etapiv formuvannja mista Zaporizhzhja. Alghorytm renovaciji promyslovykh terytorij [Analysis of historical town-planning stages of Zaporizhia city formation. Algorithm for renovation of industrial areas]. *Mistobuduvannja ta terytorialjne planuvannja* [Urban planning and spatial planning], vol. 53, pp. 477–484. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2014_53_62 (accessed 19 October 2020).

37. Tymofijenko V.I. (1985) Spiljni rysy v mistobuduvanni Chernighivshhyny ta Pivdennoji Ukrainy na zlami XVIII–XIX st. [Common features in the urban planning of Chernihiv and Southern Ukraine at the turn of the XVIII–XIX centuries]. Persha Chernighivsjka oblasna naukova konferencija z istorychnogho krajeznavstva: Tezy dopovidej [The first Chernihiv regional scientific conference on historical local lore]. Chernighiv, pp. 116–118.

38. Topylko S. (2003) *Arkhitekturno-planovaljna struktura mistechok Ghalychyny, zakladyenykh u drughij polovyni XVIII–XIX stolittjakh*: dysert. ... kand.arkh. [Architectural and planning structure of the towns of Galicia, laid in the second half of the XVIII–XIX centuries]. Lviv, 163 p. (in Ukrainian)

Tregubova T.A. (1971) *Planirovka srednevekovogo L'vova (opyt istoriko-gradostroitel'nogo analiza)*: dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata arkhitektury [Layout of medieval Lviv (experience of historical and urban planning analysis)]. Kyiv, 140 p. (in Ukrainian)

39. Fomin I.A. (1986). *Gorod v sisteme naseleennykh mest* [City in the system of settlements]. Kyiv: Budivel'nik, 112 p. (in Ukrainian)

40. Shchenkov A.S. (1974) *Sootnoshenie pamyatnikov arkhitektury i okruzhayushchey sredy* [The ratio of architectural monuments and the environment]. *Metodika i praktika sokhraneniya pamyatnikov arkhitektury* [Methods and practice of preserving architectural monuments]. Moscow: Stroyizdat, pp. 26–29. (in Russian)

41. Jasinskyj M.R. (2018) *Vidtvorennja kvartaliv zhytlovoi zabudovy centralnykh chastyn malykh istorychnykh*: avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata arkhitektury [Reproduction of residential quarters of the central parts of small historical]. Lviv, 26 p.